

України приносять у День незалежності України до могили Тараса Шевченка землю з місць, позначених пам'яттю про достойників нашого народу, беруть землю від усипальниці поета. Адже, «ритуал, обряд і – ширше – традиція є постійним структуруванням світу за символічно-ціннісними зразками, творенням-підтриманням людської якості світу» [11, с. 30].

Перебування в духовному просторі національної святині завдяки аксіологічно зарядженим знакам семіотичного простору концентрує загальнолюдські світоглядні першопочатки і певні національні особливості. Тож до Тарасової гори, що, як справжній Храм людської душі, сповідає і очищує, люди ідуть з молитвою, із спокуютою, із вірою в майбутнє України: «...прости нас, Батьку, що й досі Україна не є такою, як ти її бачив у мріях: «а у селах у веселих і люди веселі». Яничари, які нами керують, думають, що довели нас до межі. Ні, ми ще живі... М. Коваль. Великий Хутір Драбівського р-ну. 9.03.99».

Слова часто звернуті до Тараса Шевченка як до втілення «третьої правди», позиція якої дає можливість поглянути на діалог, змагання певних ідей, так би мовити, «зверху», «з гірньої позиції»: «Опійкунчий Генію України! З Галицької волості прибули ми віддати тобі глибоку честь і поклін. За те, що Ти приспалу душу народу нашого збудив і правду нову возвістив: хто ми і чиї ми діти! Хай святе буде ім'я Твоє між нами і слово Твоє вогненне хай додає нам віри й сили нині і назавжди. Петро Васильчик. 22.07.1968». Таким втіленням «третьої правди» як духовного орієнтиру в контексті Тарасової гори постає слово Шевченка з його баченням ідеальної України, слово, таке актуальне і донині. «Шевченкові рядки – мов ота живиця, прочитаєш – і ніби очистиш душу від усяких накипів. А вони – немов докір нам за те, що донині ще ятрять

прадавні рани України, що стогне та ридає вона від голоду та арештів 30-х... принишкла радіоактивна трава росте тепер на кручах Дніпрових... голос правди буде вічно будити людей від сну забуття... М. Рудко. Дрогобич. 21.05.1989».

Безумовно, прояви національної ідентичності, їх аксіологічні характеристики мають значно ширші горизонти, проте за окресленням основних контурів концептів *Дім – Поле – Храм* можна розглядати семіотичний та лінгвокультурний духовний простір Тарасової гори як особливу інтерпретаційну модель ціннісно-смыслового універсуму національної спільноти в інваріантному вияві.

1. *Бійчук Г.* Актуалізація архетипів національного підсвідомого засобами художнього слова / Г. Бійчук // Дивослово. – 2005. – № 10. – С. 12–18. 2. *Дзюба І.* Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. Дзюба. – 2-ге вид., доопрац. – К.: Вид дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с. 3. *Дюран Е.* Національний поет Малоросії / Е. Дюран // Українська культура. – Березень. – 2007. 4. *Єрмоленко С.* Мова і українознавчий світогляд: Наукове видання: Монографія. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с. 5. *Єфремов С.* Шевченкова могила / Шевченкознавчі студії. – К.: Україна, 2008. – С. 291–312. 6. *Книги вражень* відвідувачів могили Тараса Шевченка. – Фонди Шевченківського національного заповідника (цитати подаються в авторському написанні із зазначенням дати запису). 7. *Кононенко П.* Національна ідея, нація, націоналізм. – Київ, 2006. – 356 с. 8. *Кримський С.* Під сигнатурою Софії. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с. 9. *Маланюк Є.* Книга спостережень. – К.: Атіка, 1995. – 236 с. 10. *Маркова Л. А.* Гуманитарная наука как предмет философско-методологического анализа (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2007. – № 6. – С. 57–82. 11. *Метельова Т.* Логічний сонет декалогу // Сучасність. – № 12. – 1999. 12. *Мойсеїв І.* Космос Тараса Шевченка: поезія, проза, образотворчість: Культурологічне дослідження семантики і числокодів. ВУФЕЦ «Рідна хата». Серія «Храм укр. культури». Книга третя. – К.: «УкрСІЧ», 2009. – 389 с. 13. *Сміт Е. Д.* Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 224 с. 14. *Філософський енциклопедичний словник.* – К., 2002. – 742 с. 15. *Чайка Т.* Бесіди з Кримським. «Я вийшов зі степу...» // Філософська думка. – 2011. – № 2. – 86–92.

Ірина Головай

«Ми мусимо навчитися чути себе українцями...»: проблеми національної ідентичності у творчості Т. Шевченка та І. Франка

У статті автор зосереджує увагу на аналізі поглядів Т. Шевченка та І. Франка щодо питань національної ідентичності українців. Актуалізується спадщина українських поетів, які своїми творами вплинули на процес самоідентифікації та самоствердження українців.

This article is devoted to the analysis of Taras Shevchenko and Ivan Franko views concerning the issue of national identity of Ukrainians. The article shows the relevance of artistic legacy of Ukrainian poets who influenced by their oeuvres the process of self-identification and self-affirmation of Ukrainian nation.

Феномен Шевченка відбиває нашу національну природу, наше світосприйняття, наше минуле і нашу надію на майбутнє. Він символізує душу українського народу, втілює його гідність, дух і пам'ять...»

Євген Сверстюк

«Саме Шевченкові належить в українській інтелектуальній історії честь відкриття цього погляду на свою національну (етнічну) спільноту як на єдиний, розгорнутий в універсально «відкритому» часі й просторі континуум...»

Оксана Забужко

Поняття національної ідентичності тісно пов'язані з питаннями існування, буття, визнання нації, а також розвитку і становлення національної держави. Національна ідентичність – це самовизначення особи в національному контексті, усвідомлення власної причетності до певної нації та її системи цінностей: мови, релігії, етичних норм, культурної спадщини тощо.

Т. Воропаєва зауважує: «Відомо, що глобалізація здійснює кардинальний вплив на духовну сферу будь-

якого суспільства, деформуючи традиційні системи цінностей і трансформуючи колективні ідентичності. В таких умовах особливої гостроти й актуальності набуває проблема завершення націєтворення і формування спільної ідентичності громадян України. У зв'язку з цим виникає нагальна необхідність поглибленого вивчення динаміки колективної ідентичності громадян України в роки незалежності. Сьогодні одними з найважливіших колективних ідентичностей для громадян України є національна та європейська ідентичність» [1, с. 11].

У сучасній гуманітарній науці учені виокремлюють п'ять найважливіших джерел національної ідентичності (ідентитетів нації).

«По-перше, це людські переконання: нація існує доти, доки її члени визнають один одного як співвітчизників, визнають, що їхні спільні характеристики схожі та прагнуть продовжувати співіснування. По-друге, спільне історичне минуле (причому не лише переможні моменти, а й поразки), спільні обов'язки й уявлення про спільне майбутнє. По-третє, спільні дії (рішення, досягнення результатів), тобто дієва ідентичність. По-четверте, постійне проживання в одній країні, спільна батьківщина, держава. Це той територіальний елемент, який скріплює зв'язок між нацією і державою як політичним інститутом, що здійснює законну владу в межах певного простору. По-п'яте, спільні характеристики, що їх об'єднано поняттям “національного характеру”, спільна культура, спільні політичні принципи (демократія, верховенство закону тощо)» [10, с. 34].

Великою мірою на становлення і формування національної самоідентичності українців впливала і впливає творчість визначних поетів, письменників, митців, серед яких провідне місце посідають Тарас Шевченко та Іван Франко. Т. Шевченко та І. Франко чітко усвідомлювали, що український народ зможе стати повноцінною культурною нацією лише за умов існування самостійної держави. А тому національна держава має повстати як наслідок багатовікових прагнень українського народу до самоствердження.

У своїх творах Т. Шевченко заявив суспільству і світу про українців як про окремішню повноцінну спільноту, що має власну історію, трагічну і героїчну, маловідому і недосліджену, спільноту, що перебуває в умовах колоніальної залежності від імперської Росії, спільноту, позбавлену власної гідності та самоповаги, що набуває рис хохла-малороса (узяти хоча б образ землячка у царських палатах із поеми «Сон»).

«Шевченко став першим українцем, котрому до глибин розкрилася трагедія нашого національного рабства. Йому судилося стати першим живим, котрий заговорив до пустелі – до мертвих, кличучи їх до національного воскресіння і прозріння. І як же він розпікав та шмагав своїх заглушених “московською блекотою” земляків (“раби, подножки, грязь Москви, варшавське сміття”), як мучився з того приводу, що “над дітьми козацькими поганці панують”!» [7, с. 323]

Т. Шевченко чітко усвідомлював ті чинники, які викристалізують українців як окремішню спільноту та сприяють становленню їхньої національної ідентичності. По-перше, найголовнішим консолідаційним фактором і ознакою нації є його мова. У передмові до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 року Т. Шевченко писав: «А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди» [7, с. 326].

Возвеличу малих отих рабів німих,
Я на сторожі коло них поставлю слово [15, с. 536].

Знання рідної мови, культури, історії – це шлях до самопізнання, самоідентифікації та самоствердження: «Не дуріте самі себе, учітесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь».

По-друге, Т. Шевченко висловлює власний погляд на українську історію, що постає у поемах «Гайдамаки», «Великий льох», «Сон» («У всякого своя доля...»). Шевченкові твори є свідченням багатолітньої трагічної історії українців, об'єктивним літописом героїчного минулого нашого народу.

По-третє, Т. Шевченко оспівує найвищий ідеал – свободу та найвищу міру вияву свободи нації – створення національної держави.

Творчість Тараса Шевченка завдяки своїй яскравій україноцентричності стала своєрідною програмою із формування національної ідентичності українців, зміцнення їхньої національної гордості. Поету, поза сумнівом, вдалося поєднати соціальний, національно-визвольний та державницький аспекти, дисгармонія або протистояння яких призводило в минулому до розбрату, незгуртованості української нації та її поразок в обстоюванні власної окремішності.

«У шевченковому міфі Україна зовсім не місце, територія чи країна, вона – стан буття, чи, якщо точніше, екзистенціальна категорія в теперішньому часі, а в майбутньому, після свого остаточного перетворення форма ідеального існування» [2, с. 67], – стверджує Г. Грабович.

Т. Шевченко прагне і благає, аби усі полюбили Україну щирим серцем, бо тільки щира любов спонукає на добрі справи, є запорукою дієвого патріотизму:

Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну! [15, с. 288]

Т. Шевченко, як перший український інтелігент, пробудив в українців самоідентифікаційне начало. Оксана Забужко слушно стверджує: «В пантеоні українських мислителів Шевченко посідає місце особне й виняткове – настільки виняткове, що духовна історія України від часу його появи й дотепер розгортається, необхідно співвідносячись із ним (і самовизначаючись щодо нього) як із своєрідним абсолютом – символічно персоніфікованою, втіленою єдністю сутності й існування в межах національного світу... Відтак усяке

пізнання Шевченка виявляється, ео ірсо, національним самопізнанням» [5, с. 33].

З цього приводу І. Дзюба зазначає: «Шевченко ствердив самодостатність українського світу – як антитезу малоросійськості та провінціалізму. Він присвятився розвитку гуманістичних і демократичних понять у суспільстві. Велика його заслуга перед українським народом у тому, що він уперто вщеплював у його свідомість ідеї демократизму, народного самоврядування, соціальної та національної справедливості, правди і свободи. Велика заслуга його і в тому, що, доклавши стільки зусиль для пробудження національного самоусвідомлення українського народу та виховання національної гідності, він спрямовував їх не в бік національної замкненості, винятковості чи ворожнечі, а в бік взаємопізнання та взаємоповаги, рівноправного спілкування народів» [3, с. 45].

У статті «Феномен Шевченка» Є. Сверстюк ніби узагальнює думку попередньо наведених літературознавців: «Феномен Шевченка відбиває нашу національну природу, наше світосприймання, наше минуле і нашу надію на майбутнє. Він символізує душу українського народу, втілює його гідність, дух і пам'ять. Отже, Шевченко в нас більше ніж великий поет – він національний порок і мученик, розп'ятий і воскреслий» [9, с. 175].

У сучасній гуманітаристиці провідною є теза, що Т. Шевченко пробудив, а І. Франко сформував, виховав українську націю. У публіцистичних працях І. Франка «Україна irredenta» (1895), «Поza межами можливого» (1900), «Одвертому листі до галицької молодезі» (1905), «Двоязычність і дволичність» (1905) чи не вперше в українській історіографії знаходимо вживання самоназви українців не як «южноросів», «малоросів», «галичан», «наддніпрянців», а як «українців», «української нації».

В «Одвертому листі до галицької молодезі» І. Франко чітко сформулював соборницькі прагнення українства: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні – всі без виїмка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками... щоб ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожним хоч і як дрібним та частковим її успіхом. А головно, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його» [13, с. 580].

Ідея соборності, консолідації та державності української нації, що залишається актуальною і в наш час, декларується і сповідується І. Франком не лише у публіцистичних працях, але й у його поезії («Розвивайся ти, високий дубе», «Встане слава мати Україна», «Не пора»).

Провідна роль у формуванні української нації, на думку багатьох науковців, культурних та громадських діячів, має належати еліті як основному суб'єкту націєтворчих процесів. Відтак, самодостатність українського провуду, здатність української інтелігенції захищати національну ідею та ідеали є однією із найбільш важливіх і найгостріших проблем в історіософських дослідженнях Івана Франка. Видатний письменник наполягає на тому, що основною причиною невідповідності українського суспільного життя є або нездатність української еліти об'єднатися заради вищою мети, або її зрадливість, прагнення служити чужій державі.

Перебіг подій у сучасній Україні тільки підтверджує слушність думок поета. «І. Франко має на увазі Галичину, але сьогодні цими словами можна характеризувати всю Україну, бо русифікація поділила її на дві частини. Тільки тепер мова йде не про інтелігенцію, а про цілий народ. Національно свідомо його частина постійно відчуває небезпеку для нашого державного життя, яке перебуває під контролем і тиском промосковських партій та організацій, промосковських засобів масової інформації... Головний зміст п'ятнадцятилітнього парламентського, суспільного, політичного і релігійного життя в незалежній Україні – це боротьба між свідомим українством і зросійщеною частиною нашого народу» [6, с. 21].

І. Франко був переконаний, що вирішення суспільних, економічних та політичних проблем нації першочергово пов'язане із задоволенням національно-культурних потреб: «Значить, жолудкові ідеї, тобто національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в противнім разі розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невільництва, занидіння, пауперизації, культурного застою і упадку» [12, с. 305].

Т. Шевченка та І. Франка неможливо сприймати як діячів минулої доби – їхні передбачення й заповіді належать нашому часові, а публіцистична та поетична спадщина залишається актуальною й важливою не лише при вивченні науковцями теоретичних питань націєтворення, потрактування поняття «нація», «національна держава», «національна ідентичність», але й для сучасних політиків, політологів, державників, які мають усвідомлювати та враховувати ті чинники, які сприяють консолідації, самоідентифікації української нації в умовах незалежної, самостійної, соборної України.

1. *Воропаєва Т.* Теоретико-емпіричні дослідження динаміки формування національної та європейської ідентичності громадян України (1991–2011 рр.) // Вісник Київського національного університету. Українознавство. – Вип. 16. – К., 2012. – С. 11–13.
2. *Грбович Г.* Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Т. Шевченка. – К.: Часопис «Критика», 1998. – 206 с.
3. *Дзюба І.* Тарас Шевченко // Т. Шевченко Кобзар. Повна ілюстрована збірка. – Х.: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – С. 5–48.
4. *Дзюба І., Жулинський М.* Передне слово «На вічному шляху до Шевченка» // Т. Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847. – С. 9–66.
5. *Забужко О.* Шевченків міф України.

Спроба філософського аналізу. – К.: «Абрис», 1997. – 144 с. 6. Павличко Д. Іван Франко – будівничий української державності // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей І. Франка / упоряд. Д. Павличко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 640 с. 7. Погрібний А. Шевченкові імперативи і ми // Погрібний А. Поклик дужого чину – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2009. – С. 322–330. 8. Славутич Я. Іван Франко і Росія. – Вінніпег, 1959. – 27 с. 9. Сверстюк Є. Феномен Шевченка // Сверстюк Є. Блудні сини України. – К., 1993. – С. 175–187. 10. Удод О. Актуальні проблеми сучасної історичної освіти: гармонія чи компроміс між наукою та історичною пам'яттю // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2011. – № 8. – С. 32–36. 11. Франко І. «Україна irredenta» // Будівничий української

державності. Хрестоматія політологічних статей І. Франка / упоряд. Д. Павличко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 164–183. 12. Франко І. Поза межами можливого // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей І. Франка / упоряд. Д. Павличко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 301–312. 13. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодіжі // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей І. Франка / упоряд. Д. Павличко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 576–585. 14. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. – К., 1964. – Т. 6. – 560 с. 15. Шевченко Т. Кобзар. – К.: Дніпро, 1987. – 639 с.

Анна Ільків

Проблема української ідентичності в ранньому епістолярію Т. Г. Шевченка

У статті досліджується інтенційність Шевченка-адресанта в листах до найближчих однодумців крізь призму проблеми збереження національної ідентичності в імперському дискурсі. Листи, як і художня творчість митця, репрезентують непросте співіснування, накладання і протистояння у свідомості Шевченка двох ворожих світів – «свого» українського і «чужого» московського.

Intensity of Shevchenko as the addressee in the letters to the adherents in the context of common creation and development of Ukrainian idea is investigated in the article. Letters as well as creative work of the writer represent complex coexistence, superposition and confrontation of two enemy worlds – his «own» Ukrainian and «alien» Russian in the consciousness of T. Shevchenko.

Проблема української ідентичності та відродження національної ідеї – одна з головних домінант і художньої, й епістолярної творчості українського пророка. Непохитна життєва позиція поета щодо цих проблем і витворила з непересічної особистості Шевченка «володаря в царстві Духа» і в очах сучасників, і в свідомості нащадків. Становлення Шевченка як пророка, крім художньої творчості, можемо простежити й на основі його епістолярної спадщини. Тому *мета нашого дослідження* – на матеріалі раннього епістолярію Шевченка окреслити проблему української ідентичності крізь призму співіснування, накладання і протистояння у свідомості поета двох ворожих світів – «свого» українського і «чужого» московського.

До інтимного епістолярію відносимо листування з найближчими друзями-однодумцями, в яких автор звіряє адресатові найпотаємніші думки. Адже листи освітлюють 20 років його життя – від того моменту, коли Шевченко виступив перед громадою як «якийсь небесний світильник», і до останніх днів його перебування між людьми. Як слушно зауважив перший дослідник епістолярної спадщини Кобзаря С. Єфремов – «це справжня автобіографія поета – нехай і не повна, нехай і в уривках, нехай і писана з випадкових у кожному окремому випадку мотивів і під різними настроями та з різними намірами, але така, що ціле свідоме життя охоплює й освітлює його автентичними рисами» [3, с. 342].

На основі текстуального аналізу листування Шевченка бачимо, що поняття «української ідентичності» в його ранньому епістолярію складається із тріади «мова – вишиванка – вареники». Основою, вершиною цієї тріади Т. Шевченко вважає мову.

Проживаючи в самому серці царату – Петербурзі – поет відчував брак спілкування якраз рідною мовою, тому не жалів докорів своїм адресатам з України, які писали до нього великодержавною. Так, у листі до свого старшого брата Микити Шевченка від 15.11.1939 р. поет просить: «Та, будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому» [8, с. 11], а вже в листі до Микити від 2.03.1840 р. Шевченко готовий «ляяться» за нехтування його проханням: «...я твого письма не второпаю, чортзна по-якому ти його скомпонував, ні по-нашому, ні по-московському – ні се ні те, а я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму, щоб я хоч з твоїм письмом побалакав на чужій стороні язиком людським» [8, с. 13].

Рідне слово стає для митця основним способом пізнання духовного світу людини, бо це мова серця, тоді як іноземні мови промовляють лише до нашого розуму. Через художнє слово Шевченко полюбив Г. Квітку-Основ'яненка й одразу записав його в найближчі друзі, не знаючи особисто. У листі від 19.02.1841 р. Шевченко пише: «Не цурайтеся ж, любіть мене так, як я вас люблю, не бачивши вас зроду. Вас не бачив, а вашу душу, ваше серце так бачу, як, може, ніхто на всім світі» [8, с. 14]. Однак російськомовне середовище впливало й на самого поета. Так, в одному з листів до Я. Кухаренка поет розкаюється за свою російськомовну поему «Слепая», пояснюючи такий мовний вибір в дусі романтизму якоюсь потойбічною силою, третьою субстанцією, яка, окрім Бога і чорта, живе в людській душі: «Переписав оце свою «Слепую» та й плачу над нею, який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся канапам черствим кацапським словом. Лихо, брате отамане, ей-богу, лихо. Це правда, що окрім Бога і чорта в душі нашій єсть ще щось таке,